

Άννα Μανούκα, «Εισαγωγή»

(για το έργο *Διήγησις Βελισαρίου*)

Η *Ιστορία του Βελισαρίου* ή *Διήγησις Βελισαρίου* ή *Βελισαριάδα* είναι μία κατά βάση ηθικοδιδασκτική, παραινετική έμμετρη μυθιστορία. Ειδολογικά βρίσκεται ανάμεσα στον διδακτικό μύθο και το μυθιστόρημα, κατά το πρότυπο του *Πτωχολέοντος*,¹ και απέχει πολύ από το έπος. Κεντρικά θέματα του έργου είναι οι αλλαγές της τύχης και πώς αυτές καθορίζουν τη μοίρα των ανθρώπων, κατά το γνωστό μοτίβο «sic transit gloria mundi» (λατ. = «έτσι περνάει η δόξα του κόσμου»), αλλά και ο φθόνος, που μπορεί να οδηγήσει στην καταστροφή ακόμα και τους πιο ισχυρούς.

Η υπόθεση της *Ιστορίας* περιστρέφεται γύρω από τα λαμπρά κατορθώματα του μεγάλου στρατηγού του Βυζαντίου, Βελισάριου, και την άδικη τιμωρία του. Ο Ιουστινιανός επιφορτίζει τον Βελισάριο με ένα δύσκολο οικοδομικό έργο, το οποίο ο τελευταίος ολοκληρώνει ταχύτατα με μεγάλη επιτυχία. Όμως, η ταπεινή καταγωγή του Βελισάριου, η αγάπη του λαού προς το πρόσωπό του και η αυτοκρατορική εύνοια προκαλούν τον φθόνο των ευγενών, οι οποίοι τον διαβάλλουν και τον κατηγορούν για σφετερισμό του θρόνου. Ο αυτοκράτορας διστάζει να τιμωρήσει τόσο σκληρά τον Βελισάριο, γι' αυτό τον τυφλώνει προσωρινά με την επίδεση ενός μαντηλιού και τον φυλακίζει. Όταν η αυτοκρατορία απειλείται από εξωτερικούς εισβολείς, ο Βελισάριος απελευθερώνεται, μετά από απαίτηση του λαού, και αναλαμβάνει την αρχηγία του στρατού με νικηφόρα έκβαση, καθώς κυριεύει ακόμα και την Αγγλία. Παρ' όλα αυτά, τη θριαμβευτική υποδοχή του στη Βασιλεύουσα ακολουθεί νέος κύκλος δυσφημίσεων και συκοφαντιών από τους άρχοντες, οι οποίοι πείθουν τον αυτοκράτορα για την απιστία του στρατηγού. Ο Βελισάριος τυφλώνεται κρυφά για να αποφευχθούν οι αντιδράσεις του λαού, αλλά η είδηση γίνεται γνωστή και το πλήθος ξεσπά σε θρήνους για τον άλλοτε θριαμβευτή που

¹ Πρόκειται για ιστορία ανατολικής προέλευσης με ευρύτατη διάδοση σ' έναν εκτενέστατο γεωγραφικό χώρο, από τις Ινδίες ως τη βορειοδυτική Ευρώπη. Η υπόθεση αφορά έναν πλούσιο ηλικιωμένο που χάνει την περιουσία του, γίνεται σκλάβος, αλλά στο τέλος, χάρη στη σοφία του, θριαμβεύει ως βασιλικός σύμβουλος. Σώζεται σε έξι χειρόγραφα που αντιπροσωπεύουν τρεις διαφορετικές βυζαντινές και μεταβυζαντινές παραλλαγές, γνωστές υπό τον τίτλο *Ιστορία του Πτωχολέοντος*.

τώρα πλέον ζει ως επαίτης. Η επόμενη εχθρική εισβολή αντιμετωπίζεται με επιτυχία από τον γιο του Βελισάριου Αλέξιο, και όταν οι νικημένοι Πέρσες έρχονται να προσφέρουν δώρα στον αυτοκράτορα, ζητούν να δουν τον Βελισάριο για να επιβεβαιώσουν τις φήμες περί της τύφλωσής του. Ο Βελισάριος εμφανίζεται ως ζητιάνος στο παλάτι και διεκτραγωδεί τα πάθη του, ενώ οι εχθροί του Βυζαντίου χαίρονται που αποπλίστηκε ένας τόσο ισχυρός αντίπαλος. Στον διδακτικό επίλογο ο αφηγητής προφητεύει την παρακμή της αυτοκρατορίας λόγω της διχόνοιας και του φθόνου μεταξύ των Ρωμαίων, αλλά και την επικράτηση των Τούρκων στον κόσμο λόγω της πειθαρχίας και της πίστης τους.

Το έργο σώζεται σε τέσσερις διασκευές:² η παλαιότερη, γνωστή ως *Διήγησις ωραιοτάτη του θαυμαστού εκείνου ανδρός του λεγομένου Βελισαρίου*, την οποία ανθολογούμε εδώ, εκτείνεται σε 579 στίχους και αντιπροσωπεύεται από δύο χειρόγραφα με κοινό πρότυπο, τα Neap. gr. III B 27 (N) και Vind. Theol. gr. 244 (V): αν και με αρκετά λάθη, η διασκευή αυτή θεωρείται από τους W. F. Bakker και A. F. van Gemert η παλαιότερη (μέσα 15ου αιώνα) και η πιο πιστή στο κοινό πρότυπο όλων των διασκευών. Μία ακόμη παραλλαγή έκτασης 392 στίχων (κείμενο κολοβό) σώζεται στο χειρόγραφο Neap. III C 28 και χρονολογείται στις αρχές του 16ου αιώνα. Η ομοιοκατάληκτη και εκτενέστερη διασκευή, γνωστή και ως *Ριμάδα του Βελισαρίου*, η οποία γνώρισε μεγάλη επιτυχία ως λαϊκό ανάγνωσμα ηθικοδιδασκτικού χαρακτήρα, τυπώθηκε στη Βενετία για πρώτη φορά στα 1525/1526 και έκτοτε ξανατυπώθηκε έξι φορές, μέχρι την απότομη παύση των επανεκδόσεών της στα 1577. Η *Ριμάδα* χρονολογείται μετά το 1453 και πριν το 1490: ο διασκευαστής αύξησε τον αριθμό των στίχων από περίπου 630 σε 1000 και γενικά ακολουθεί αρχαϊστικές τάσεις. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί η *Ιστορική εξήγησις περί Βελισαρίου* του Ρόδιου Εμμανουήλ Λιμενίτη (ή Γεωργιλλά ή Γεωργηλά, όπως ήταν παλιότερα γνωστός, ποιητή του *Θανατικού της Ρόδου*) σε 840 ανομοιοκατάληκτους στίχους: η διασκευή αυτή είναι λογιότερη, έχει τα περισσότερα δυτικά δάνεια και μάλλον πρόκειται για τη μεταγενέστερη (μετά το 1500) από τις τέσσερις

² Ο Beck (1993, 244) αναφέρει πέντε παραλλαγές, αλλά έχει διαπιστωθεί πλέον το κοινό πρότυπο των Vindob. και Neap. Βλ. Bakker & van Gemert 2007, 47-70.

υπάρχουσες παραλλαγές. Η αρχική, χαμένη πια, μορφή του έργου τοποθετείται στον 14ο αιώνα.³

Ένα βασικό θέμα της έρευνας σε σχέση με τη *Βελισαριάδα* είναι ο βαθμός εξάρτησης της από την προφορική παράδοση. Το αρχέτυπο όλων των παραπάνω διασκευών ήταν πιθανότατα ένα διδακτικό ποίημα περίπου 330 στίχων, με κεντρικό ήρωα τον ταπεινής καταγωγής Βελισάριο, πολύ αγαπητό στον λαό και στον αυτοκράτορα, που όμως πέφτει θύμα του φθόνου των αρχόντων και, αντί να ανταμειφθεί για τα κατορθώματά του, τιμωρείται σκληρά: χρονολογείται δε γύρω στα 1395. Κατά τους Bakker και van Gemert, αφενός η λαϊκή καταγωγή του ήρωα, η δημοτικότητα του στα λαϊκά στρώματα, ο αντιαρχοντικός χαρακτήρας του έργου, η ομολογία του ποιητή στον στίχο του επιλόγου ότι είναι «ανεπρόκοπος, γραμμάτων απειράστως» (στ. 569), και αφετέρου η συχνή χρήση της φόρμουλας, η πληθώρα άμετρων στίχων και η μεικτή γλώσσα είναι στοιχεία που μπορούν να οδηγήσουν στο εύλογο, αλλά παραπλανητικό, συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα προφορικό ποίημα που καταγράφηκε σε μια ορισμένη στιγμή και στο εξής παραδόθηκε γραπτώς. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τους E. και M. Jeffreys, όλα τα παραπάνω συνθέτουν ένα ύφος σαφέστατα έντεχνο αλλά το οποίο, χάρη στην γειννιάσή του με εκείνο της προφορικής ποίησης, εξασφάλιζε την επικοινωνία και τη διάδοση του έργου σε ένα ευρύτερο, όχι και τόσο μορφωμένο κοινό· επομένως, πρόκειται για συνειδητές επιλογές με βάση τους αποδέκτες του κειμένου. Έτσι, το πιθανότερο είναι ότι ο ποιητής του αρχετύπου της *Βελισαριάδας* ήταν εγγράμματος και μεταχειρίστηκε γραπτές πηγές (άλλωστε δηλώνει ότι «*Ἡμεῖς δε βίβλοις ἔχομεν σοφῶν τε και ρητόρων*», στ. 559), ενώ είχε καλή γνώση των τεχνικών της προφορικής σύνθεσης. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να γνώριζε το έργο του Προκόπιου, γραμματέα του Βελισάριου και ιστορικού, και έμμεσα τα έργα των Ιωάννη Τζέτζη και Κωνσταντίνου Μανασσή (*Σύνοψις Χρονική*).

Η γλώσσα των διασκευών δεν είναι άλλη από τη λεγόμενη «κοινή» των δημοδών κειμένων της περιόδου αυτής, με τη γνωστή συνύπαρξη αρχαϊστικών και νεότερων στοιχείων.

³ Σύμφωνα με τους Bakker και van Gemert. Οι παλαιότεροι μελετητές H. Schreiner και A. Heisenberg το τοποθετούσαν μεταξύ 6ου-9ου και 12ου αιώνα αντίστοιχα.

Με εξαίρεση τη χρήση της αιτιατικής για το έμμεσο αντικείμενο (*λέγω σε, λέγει τους άρχοντας*), τα ιδιοματικά και τα διαλεκτικά στοιχεία είναι ελάχιστα και αμελητέα. Αυτή η απουσία σημαίνει ότι ο τόπος καταγωγής της *Βελισαριάδας*, όπως και των περισσότερων μυθιστοριών του 14ου και 15ου αιώνα, δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια: οι Ε. και Μ. Jeffreys θεωρούν τις τελευταίες προϊόντα διάλυσης του ιστού της βυζαντινής κοινωνίας και τις τοποθετούν στην περιφέρεια του βυζαντινού κόσμου (Holton 1997, 257· Ε. & Μ. Jeffreys 1981). Ωστόσο, φαίνεται ότι η τοπογραφία της Κωνσταντινούπολης είναι γνωστή στους διασκευαστές: σε ό,τι αφορά τη *Ριμάδα*, πιθανός τόπος σύνθεσής της –όπως δείχνουν τα ομοιοκατάληκτα δίστιχά της– ήταν η Κρήτη, από όπου πιθανολογείται ότι πήρε ο Λιμενίτης το δικό του αντίγραφο και εμπνεύστηκε τη δική του παραλλαγή. Αναφορικά με το μέτρο, σε όλες τις διασκευές χρησιμοποιείται ο πολιτικός στίχος, που στη *Ριμάδα* είναι οργανωμένος σε ομοιοκατάληκτα δίστιχα, ενώ στις ανομοιοκατάληκτες παραλλαγές συναντάται σποραδικά η ομοιοκαταληξία.

Οι σχέσεις της *Βελισαριάδας* με την ιστορία και την ιστορική προσωπικότητα του Βελισάριου είναι αρκετά χαλαρές. Σίγουρα οι παραγμένες σχέσεις Ιουστινιανού και Βελισάριου, οι φήμες ότι ο τελευταίος επέκτεινε τις κτήσεις του Βυζαντίου για να ανακηρυχθεί ο ίδιος αυτοκράτορας της Δύσης, η αυτοκρατορική δυσμένεια, ο παραγκωνισμός του από τη δημόσια ζωή, αλλά και η μετέπειτα επαναφορά του υπό την απειλή εχθρών, βρίσκονται πίσω από τον θρύλο που δημιουργήθηκε γύρω από το όνομα του στρατηγού. Αντίστοιχη ιστορική βάση έχει και η αγάπη του λαού προς τον ήρωα, η οποία συντέλεσε στην επιβίωση της ανάμνησης του Βελισάριου και των κατορθωμάτων του. Η δημοτικότητα του πρωταγωνιστή συνδυάζεται με το εύρημα της ταπεινής καταγωγής του, το οποίο ανήκει στον ποιητή της αρχικής *Βελισαριάδας*. Χάρη στα στοιχεία αυτά, διαμορφώνεται ο μοναδικός χαρακτήρας του έργου: αναδεικνύεται ο ρόλος του λαού της Κωνσταντινούπολης και στηλιτεύονται οι υστερόβουλοι ευγενείς που με τον φθόνο τους υπονομεύουν το μέλλον του Βυζαντίου. Οι διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα στην ιστορία και τη μυθοπλασία αφορούν ειδικότερες λεπτομέρειες: πρώτα-πρώτα, το έργο της επέκτασης της Πόλης δεν το ανέλαβε ο Βελισάριος, αλλά ο Κύρος επί Θεοδοσίου Β΄· ακόμη, η εκστρατεία του Βελισάριου στην Καρχηδόνα (Βανδαλικός πόλεμος) μεταπλάθεται σε εκστρατεία στην Εγγλιτέρα (Αγγλία), καθώς η

τελευταία είναι μια καινούρια πολιτική δύναμη της εποχής. Ακόμη, η τιμωρία της τύφλωσης θα μπορούσε να έχει τις ρίζες της τόσο στον βίο του Συμβατίου, γαμπρού του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', όσο και στην τύχη του Αλέξιου Φιλανθρωπηνού στις μέρες του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Όμως, η λεπτομερής διερεύνηση της πιστότητας των ιστορικών πληροφοριών εντός του λογοτεχνικού κειμένου δεν ανήκει στα παρόντα ζητούμενα. Συνοψίζοντας, πάνω στον κύριο κορμό της ιστορίας του θρυλικού Βελισάριου προβάλλονται περιστατικά που αφορούν διάφορες προσωπικότητες που έζησαν στην Κωνσταντινούπολη από τον 5ο έως και τον 14ο αιώνα (E. & M. Jeffreys 1986, 531).

Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία στην επιβίωση του θρύλου του Βελισάριου, κυρίως μέσω της μεγάλης διάδοσης της *Ριμάδας περί Βελισαρίου*, έως τη σημερινή εποχή. Ενδεικτικά αναφέρονται το μυθιστόρημα *Bélisaire* του Jean-François Marmontel (1767), το ποίημα *Belisarius* του Henry Wadsworth Longfellow (1875), το [ιστορικό μυθιστόρημα](#) *Count Belisarius* του Robert Graves (1938), το μυθιστόρημα *Lest Darkness Falls* του L. Sprague de Camp (1941), και η πιο πρόσφατη σειρά μυθιστορημάτων *Belisarius Series* (1998-2006, 6 τόμοι) των David Drake και Eric Flint.⁴ Αλλά ο μύθος του τυφλού στρατηγού ενέπνευσε και εικαστικούς καλλιτέχνες, όπως τον Luciano Borzone (1590-1645) στον ζωγραφικό πίνακα «Ο τυφλός Βελισάριος» («Belisario cieco»), τον Jacques-Louis David στον πίνακα «Ο Βελισάριος ζητά ελεημοσύνη» («Bélisaire demandant l'aumône», 1781), τον François-Pascal-Simon Gérard στον περίφημο «Βελισάριος» («Belisarius», 1797), και τον Benjamin West στο έργο «Ο Βελισάριος και το αγόρι» («Belisarius and the boy», 1802). Αξιοσημείωτη είναι και η μαρμάρινη προτομή του τυφλού γέροντα Βελισάριου από τον Jean-Baptiste Stouf (1785-1791). Τέλος, ένα σπάνιο είδος τυφλού σκορπιού των Ανατολικών Πυρηναίων, το οποίο ανακαλύφθηκε στα 1879, ονομάστηκε *Belisarius xambeui*.

Κλείνοντας, αναφέρονται οι εκδόσεις των διαφόρων διασκευών – πέραν της *Ριμάδας*, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω. Αρχικά, την παραλλαγή του Λιμενίτη εξέδωσε ο Allen

⁴ Πρόκειται για μυθιστορήματα που βασίζονται εν μέρει σε ιστορικά γεγονότα, όμως ακολουθούν διαφορετική τροπή σε σχέση με την ιστορική πραγματικότητα. Το είδος αυτό είναι γνωστό με τους όρους «alternate history», «allohistory» και στα γαλλικά «uchronie» («ου-χρονία», κατά τον όρο «ου-τοπία»).

Giles (Οξφόρδη 1843). Κατόπιν, στα 1874, εκδόθηκε το χειρόγραφο του κώδικα Vind. Theol. gr. 244 από τον W. Wagner. Ο R. Cantarella εξέδωσε την παραλλαγή Nearol. III B 27 στα 1935· νέα έκδοση του ίδιου χειρογράφου και με ιταλική μετάφραση έκανε και η E. Follieri (1970), ενώ ο A. F. van Gemert εξέδωσε την παραλλαγή Nearol. III C 28. Κριτική έκδοση και των τεσσάρων διασκευών μαζί εξέδωσαν οι Bakker και van Gemert στα 1988· η νεότερη έκδοση των ολλανδών νεοελληνιστών, που συνοδεύεται από επίμετρο (2007), αποτέλεσε τη βάση της παρούσας ανθολόγησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Bakker & van Gemert 2007

Wim F. Bakker & Arnold F. van Gemert (επιμ.), *Ιστορία του Βελισσαρίου* [Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, 6], ΜΙΕΤ, Αθήνα ²2007.

Beck 1993

Hans-Georg Beck, *Ιστορία της βυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας*, μτφρ. Νίκη Eideneier, ΜΙΕΤ, Αθήνα ²1993, σ. 240-245.

Holton 1997

David Holton, «Μυθιστορία», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφρ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

Jeffreys E. & Jeffreys M. 1981

Elizabeth Jeffreys & Michael Jeffreys, «The later Greek verse romances: a survey», *Byzantine papers: proceedings of the First Australian Byzantine Studies Conference, Canberra, 17-19 May 1978*, επιμ. A. Moffatt [Byzantina Australensia 1], Humanities Research Centre, Australian National University, Canberra 1981, σ. 116-127.

Jeffreys E. & Jeffreys M. 1986

Elizabeth Jeffreys & Michael Jeffreys, «The Oral Background of Byzantine Popular Poetry»,
Oral Tradition, τ. 1, τχ. 3 (1986), σ. 504-547.